

**РОЛЬ ПЕДАГОГІЧНИХ ФОРУМІВ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ –
ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ У РОЗВИТКУ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ
ВИКЛАДАННЯ СЛОВЕСНОСТІ**

Новаківська Л. В.

*кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри української літератури, українознавства
та методик їх навчання*

Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

**ROLE PEDAGOGICAL FORUMS SECOND HALF OF XIX – EARLY XX
CENTURY IN THE DEVELOPMENT OF THEORY AND PRACTICE
OF TEACHING LITERATURE**

Novakivska Lyudmila

*Ph.D., associate professor Department of ukrainian literature,
ukrainian techniques that their training*

Uman State Pedagogical University named Paul Tyczyne

Анотація

У статті висвітлено історію організації та проведення педагогічних форумів другої половини ХІХ – початку ХХ століття, присвячених проблемам методики викладання словесності в історії вітчизняної школи.

З'їзди учителів словесності – це перший крок до гласності у вирішенні найважливіших проблем народної освіти, який визначив соціальний статус методики викладання словесності, мови та літератури, як гуманітарної науки, спрямованої на рішення значущих для народної освіти проблем.

Автором з'ясовано, що з-поміж педагогічних форумів другої половини ХІХ – початку ХХ століття, під час яких активно обговорювалися проблеми викладання словесності, на особливу увагу заслуговують з'їзди учителів словесності: З'їзд учителів російської мови та словесності (Київ, 15 червня), Перший з'їзд викладачів російської мови військово-навчальних закладів Росії (22-31 грудня 1903 р.), I Всеросійський з'їзд викладачів російської мови і словесності (Москва, грудень 1916 р. – початок січня 1917 р.).

Abstract

The article highlights the history of the organization and conduct educational forums second half of XIX – early XX century on the problems of methodology of teaching literature in the history of the national school.

One of the characteristics of the modern school - the return of forgotten items like rhetoric and literature. In this regard shall study the relevance of the experience of teaching literature in the history of national education. The historical understanding of this issue will help to objectively evaluate current trends in teaching literature, accents in its culturological content.

The author found that among educational forums second half XIX – early XX century, during which actively discussed problems of teaching literature, deserve special attention conventions teachers of literature: Congress teacher of Russian language and literature (Kyiv, 15 June), the First Congress of teachers of Russian military educational institutions of Russia (22-31 December 1903 g.), I Congress of teachers of Russian language and literature (Moscow, December 1916 – early January 1917).

Ключові слова: педагогічні форуми, з'їзди, словесність, методика викладання словесності, вітчизняна школа, педагоги-словесники.

Keywords: educational forums, conventions, literature, teaching methodology literature, national school, teachers-language and literature.

Цікавою сторінкою у розвитку теорії і практики викладання словесності є педагогічні форуми, з'їзди другої половини XIX – початку XX століття, присвячені проблемам методики викладання словесності в історії вітчизняної школи. З-поміж педагогічних форумів другої половини XIX – початку XX століття, під час яких активно обговорювалися проблеми викладання словесності, на особливу увагу заслуговують з'їзди учителів словесності: З'їзд учителів російської мови та словесності (Київ, 15 червня), Перший з'їзд викладачів російської мови військово-навчальних закладів Росії (22-31 грудня 1903 р.), I Всеросійський з'їзд викладачів російської мови і словесності (Москва, грудень 1916 р. – початок січня 1917 р.). З'їзди учителів словесності – це перший крок до гласності у вирішенні найважливіших проблем народної освіти, який визначив соціальний статус методики викладання словесності, мови та літератури, як гуманітарної науки, спрямованої на рішення значущих для народної освіти проблем.

Словесність як наука і навчальна дисципліна сприймаються в широкому і вузькому значеннях. В широкому – це філологічні науки в їх сучасному складі, об'ємі, співвідношенні (лінгвістика, стилістика, літературознавство та ін.). У вузькому розумінні словесність можна співвіднести з філологією в такому вигляді, в якому вона перебувала до розмежування, і навіть до протиставлення мовознавства і літературознавства.

В історії розвитку підходів до словесності як навчальної дисципліни та методики її викладання у XIX – на початку XX століття склалися такі основні тенденції. У першій третині XIX ст. широко обговорюється питання про вивчення вітчизняної словесності в

школі, розпочинається створення навчальних програм і посібників. У другій половині XIX ст. вилучення риторики з числа навчальних предметів привело до перенесення акценту з навчання мови на курс теорії словесності. Починаючи з другої половини XIX ст. відбувається перехід теорії словесності від вчення про твори до історико-літературної та літературознавчої дисципліни. Загалом досліджуваний період XIX – початок століття – час становлення російської словесності як усного предмета і методики викладання літератури як науки.

В досліджуваний період складаються різні педагогічні напрями (течій) у викладанні літератури та відповідні наукові школи з проблем розвитку методики викладання словесності: академічна; виховна, культурно-історична, психологічна інтуїтивна, формальна.

Як свідчить аналіз джерел, у досліджуваний період проблеми викладання словесності постійно були предметом обговорень, дискусій на сторінках періодичних видань та під час роботи педагогічних форумів різного рівня.

На сторінках періодичної преси того часу (журнали «Русская школа», «Русский язык в школе», «Учитель») обговорювалися питання, пов'язані з типом навчального закладу і з особливостями викладання словесності (літератури): про концентричне викладання літератури, про філософський метод, змішаний метод і метод «творчої наочності», про роль кабінету і гімназійної бібліотеки, про співпрацю вчителів історії та літератури, викладачів російської граматики з викладачами словесності; обговорювалися способи контролю за діяльністю учня (домашнє читання, виразне читання, реферат, твір), завдання шкільних творів тощо.

Огляд матеріалів педагогічної періодичної преси XIX – початку XX ст. дає уявлення про те, які види і форми діяльності стали предметом обговорення вчених, методистів, шкільних викладачів словесності: Ц. Балталон «Из груды ученических тетрадей» (1889) [1], «Выразительное чтение и выразительная речь в связи с преподаванием грамматики» (1914-1915) [4], Ю. Галабутський «К вопросу о внеклассном чтении в связи с вопросом об ученических сочинениях» (1892) [5], «Из практики преподавания родного языка. Внеклассное чтение под руководством учителя» (1914-1915) [7], «Из практики преподавания родного языка. Заучивание наизусть стихотворений в старших и младших классах» (1915) [8], «Лирические вечера в школе» (1914–1915) [10], «Литературные беседы в школе» (1915) [11], П. Малихін «Теория сочинений (из руководства, предназначенного для преподавания словесности в женских учебных заведениях)» (1860) [12], С. Преображенський «К вопросу о методах и приёмах ведения ученических сочинений» (1891) [15], «Приёмы диктовки» (1867) [16],

В. Скопін «О значении письменных упражнений в старших классах гимназии» (1863) [18], «О методе чтения поэтических произведений» (1864) [17] та ін.

Наведемо декілька прикладів тематики публікацій, присвячених видам навчальної діяльності: «Что и как читать детям» (слухання), «Внеклассное чтение под руководством учителя» (читання і слухання), «Выразительное чтение как учебный предмет» (увага до усного мовлення), «Заучивание наизусть» (слухання, читання і мовлення), «Способы контроля домашнего чтения», «О письменном и устном изложении мысли» (письмо, мовлення), «Выразительное чтение и выразительная речь» (про залежність якості мовлення від якості читання), «О вступлении к ученическому сочинению», «Нужен ли подробный план к сочинению?» (обдумування і письмо) и т.п.

Значна частина матеріалів педагогічної періодики присвячена аналізу форм організації позакласної діяльності: бесіди, вечори (літературний, ліричний, художньої декламації); літературні суди, літературно-музичні свята, літературно-художній гурток, рукописний учнівський журнал, гімназійний гурток і т.п.: «Из практики преподавания родного языка. Внеклассное чтение под руководством учителя» [7], Острогорский В. П. «Благие желания (К вопросу о преподавании родного языка)» [13], Филонов А. «Курсы истории литературы» [20], Галабутский Ю. «К вопросу о внеклассном чтении в связи с вопросом об ученических сочинениях» [5], Водарский В. «Литературные суды над Чичиковым и Рудиным» [3], Писарев Д. «Школа и жизнь» [14] та ін.

15 червня 1863 р. в Києві було проведено З'їзд учителів російської мови та словесності [19]. За дорученням попечителя Київського учбового округу та ректора Київського університету Св. Володимира над розробкою програми з'їзду з 15 по 22 червня 1863 року працювали професор Селін разом з адюнктом Лінніченком та учителями Першої Київської гімназії (Луцицьким і Богатиновим) і Другої Київської гімназії (Тулубом і Омельянченком). Мета з'їзду полягала «... у можливості покращення викладання російської і слов'янської мов і російської словесності в навчальних закладах округу, а особливо в гімназіях. Окрім того, з'їзд має метою зблизити викладачів і, засобом цього зближення оживити навчальну їх діяльність. В результаті цього засідання з'їзду будуть переважно педагогічні і частково наукові» [19, с. 1].

Початок ХХ століття в історії вітчизняної педагогіки ознаменувався *Першим з'їздом викладачів російської мови військово-навчальних закладів Росії (22-31 грудня 1903 р.)*, який реалізував потребу педагогічної громадськості в колективному осмисленні тогочасного досвіду викладання російської мови в середніх навчальних закладах.

У з'їзді взяли участь видатні вчені-лінгвісти, літературознавці, методисти, викладачі, громадські діячі. З'їзд визначив основну мету навчання словесності, російської мови –

розвиток культури усного та писемного мовлення учнів на глибокому знанні лінгвістичних ... основ рідної мови. Як і в колишні часи, передова педагогічна громадськість стурбована проблемами морального виховання в процесі навчання

Особливу увагу було зосереджено на формування любові до рідного слова і інтересу до духовної спадщини представників вітчизняної і світової літератури. Питання духовності, моральності були якісними складовими роботи з'їзду. Дискусії вплинули на творчість методистів російської мови, які поклали початок такого жанру, як методичний навчальний посібник для студентів педагогічних вузів і вчителів [21].

З'їзд став справді історичною подією в методиці викладання російської мови, оскільки він збагатив науковими ідеями викладачів і методистів російської мови XIX і XX століть, прояснив відношення між наукою (лінгвістикою) і шкільним курсом російської мови, розглянув ті проблеми методики, які багато в чому визначили зміст роботи вчителів і методистів XX ст.

За словами дослідників, теоретико-граматичний етап розвитку методики викладання російської словесності (Т. Донська [6]) з 1900 по 1917 рр. пов'язаний з появою навчальних книг з методики російської мови (В. Алфьорова, П. Афанасьєва, М. Державіна та ін.), створенням у серпні 1914 р. журналу «Родной язык в школе» (під редакцією О. Лебедева) та проведенням в грудні 1916 р. – на початку січня 1917 р. у Москві I Всеросійського з'їзду викладачів російської мови і словесності, в якому взяли участь відомі вчені-лінгвісти, словесники і методисти, чий устремління були пов'язані з посиленням філологічної освіти в середній школі, активізацією творчості вчителя і учнів, гуманізацією шкільної практики, підвищенням духовно-морального впливу на учнів російської мови і літератури.

З'їзд став ареною бурхливої полеміки між «суспільниками» і «естетами». Перші відстоювали ідеї культурно-історичної школи. Другі, які представляли різні напрямки, виступали проти перетворення творів художньої літератури тільки в ілюстрації до історії російської суспільної думки [2, с. 49].

Позиція «суспільників» знаходить відображення в доповіді С. Золотарьова «Історія літератури як наука і предмет викладання», мета якого – емоційне звернення до словесників, покликаних, на думку доповідача, донести до учнів гуманістичний пафос вітчизняної літератури, ставити перед учнями такі запитання: «Чуєте плач Некрасівської музи? Бачите «принижених і ображених»? Чи відчуваєте, що ви над «Обривом?» Основна теза доповіді: «Від літератури до життя, від життя до літератури; пізнанням творчості, що відволікає ідеал від життя, викликати творчість, що виправляє життя за ідеалом» [2, с. 49].

Академік М. Котляревський, враховуючи надзвичайну ситуацію в країні, пропонує тимчасово пожертвувати і лірикою, і критикою, і естетикою, звернувши увагу перш за все на

виховний потенціал творів російської літератури. Б. Ейхенбаум розцінив доповідь М. Котляревського як курйоз, стверджуючи, що громадськість багата сама по собі, а вивчати її з літератури – значить спрощувати і збіднювати саму громадськість. В. Фішер в своїй доповіді «Про естетичне викладання літератури» виступає проти публіцистичного характеру літературної критики і прямого зближення літератури з життєвими явищами, закликає вчителів звернутися до форми твору. Проти панування логічного методу у викладанні висловлюється педагог П. Смирнов, який пропагував «повільне читання», «інтуїтивне вживання» в текст, ірраціональне, позалогічне сприйняття його потаємної суті» [2, с. 49].

З інтересом сприймаються словесниками також доповіді С. Венгерова, С. Абакумова, О. Алферова, С. Смирнова, В. Голубкова, М. Рибникова та багатьох інших відомих учених і педагогів. З окремих питань, незважаючи на бурхливу полеміку, учасникам з'їзду вдається досягти згоди. У спеціальній резолюції з приводу проекту програми відзначається, що, безумовно, є неприйнятною ідея «іманентного читання» в старших класах, що не слід надмірно регламентувати вибір творів, що бажано надати планомірний характер позакласного читання, але абсолютно зайве як встановлення «зразкових» списків, так і визначення в пояснювальній записці способів контролю [2, с. 49–50].

Матеріали з'їзду, тези доповідей та відгуки про з'їзд було опубліковано в першому спеціальному методичному журналі «Родной язык в школе», що видавався з 1914 р. під редакцією О. Лебедева [2, с. 50].

Висвітлюючи теоретико-граматичний етап розвитку методичної науки, професор Т. Донська підкреслювала, що практика проведення форумів учителів-словесників внесла помітний внесок в організацію колективного вирішення актуальних питань викладання російської мови у формах з'їздів, конференцій, семінарів тощо в наступні роки [6].

Особливості літературної освіти багато в чому визначалися типом навчального закладу; демократичним характером проведених урядом реформ і контрреформ, навчальним планом, програмою, наявністю і вибором підручників, хрестоматій, навчальних посібників, кадровим складом навчальних закладів, успіхами методичної науки, що набувала свого становлення. Означені питання є предметом подальших наукових досліджень з проблеми теорії і практики викладання словесності у вітчизняній освіті у XIX – на початку XX століття.

Література

1. Балталон Ц. Из груды ученических тетрадей / Ц. Балталон // Педагогический сборник, 1889. – С. 120–139.
2. Богданова О. Ю. Методика преподавания литературы / О. Ю. Богданова, С. А. Леонов, В. Ф. Чертов. – М. : Академия, 2004. – 400 с.

3. Водарский В. Литературные суды над Чичиковым и Рудиным / В. Водарский // Родной язык в школе. – 1914–1915. – № 9–10. – С. 486–507.
4. Выразительное чтение и выразительная речь в связи с преподаванием грамматики // Родной язык в школе. – 1914–1915. – № 1. – С. 8–14.
5. Галабутский Ю. К вопросу о внеклассном чтении в связи с вопросом об ученических сочинениях / Ю. Галабутский // Русская школа. – 1892. – № 4. – С. 96–103.
6. Донская Т. К. Ф.И. Буслаев – основоположник отечественной методики русского языка / Т. К. Донская // Слово и предложение: исследования по русскому языку и методике преподавания: сб. науч. ст. в честь 70-летия проф. В.П. Проничева. – СПб., 2007. – С. 311–319.
7. Из практики преподавания родного языка. Внеклассное чтение под руководством учителя // Родной язык в школе. – 1914–1915. – № 8. – С. 455–456.
8. Из практики преподавания родного языка. Заучивание наизусть стихотворений в старших и младших классах // Родной язык в школе. – 1914–1915. – № 7. – С. 375–394.
9. Известия о деятельности и состоянии наших учебных заведений // ЖМНП. – 1867. – Ч. 135. – С. 316–332.
10. Лирические вечера в школе // Родной язык в школе. – 1914–1915. – № 3. – С. 168–171.
11. Литературные беседы в школе // Родной язык в школе. – 1915. – № 3. – С. 427–428.
12. Малыхин П. Теория сочинений (из руководства, предназначенного для преподавания словесности в женских учебных заведениях) / П. Малыхин // Филологические записки. – 1860. – Вып. 3–4. – С. 32–34.
13. Острогорский В. П. Благие желания (К вопросу о преподавании родного языка) / В. П. Острогорский // Женское образование. – 1877. – № 8. – С. 425–447.
14. Писарев Д. Школа и жизнь / Д. Писарев // Русское слово. – 1865, июль. – С. 116–162.
15. Преображенский С. В. К вопросу о методах и приемах ведения ученических сочинений / С. В. Преображенский // Педагогический сборник. – 1891. – № 8. – С. 69–96.
16. Приёмы диктовки // Учитель. – 1867. – Т. VII, отд. II. – № 13–16. – С. 233–236.
17. Скопин В. П. О значении письменных упражнений в старших классах гимназии / В. П. Скопин // Учитель. – 1863. – Т. 3, отд. II. – № 19–22. – С. 914–1068.
18. Скопин В. П. О методе чтения поэтических произведений / В. П. Скопин // Учитель. – 1864. – Т. 4, отд. I. – № 8. – С. 42–44.

19. Съезды в Киеве учителей русского языка и словесности Киевского учебного округа в 1863 и 1864 годах // ЖМНП. – 1864. – Т. IX. – Сентябрь. – С. 1–12.
20. Филонов А. Курсы истории литературы / А. Филонов // Ж. М. Н. П. – 1863. – Ч. 118. Отд. V (июнь). – С. 107–127.
21. Шиков К. М. Становление профессионального идеала учителя русского языка на рубеже XIX – начала XX вв. / К. М. Шиков, Е. И. Дворникова // Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 3: Педагогика и психология. – 2012. – Выпуск № 1. – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/stanovlenie-professionalnogo-ideala-uchitelya-russkogo-yazyka-na-rubezhe-xix-nachala-xx-vv>